

QURILISH KORXONALARIDA TANNARXNI SHAKLLANTIRISH VA UNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Butunov Dilshod Yaxshibayevich

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti dotsenti

Mingboyev Dilshod Shozamonovich

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18955175>

Kalit soʻzlar: tannarx, qurilish korxonasi, xarajatlar, smeta, boshqaruv hisobi, rentabellik, meʼyorlashtirish, investitsiya, resurslar, samaradorlik.

Keywords: cost, construction company, expenses, estimate, management accounting, profitability, standardization, investment, resources, efficiency.

Ключевые слова: стоимость, строительная компания, расходы, смета, управленческий учет, рентабельность, стандартизация, инвестиции, ресурсы, эффективность.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qurilish korxonalarining raqobatbardoshligi koʻp jihatdan mahsulot (ish, xizmat) tannarxini toʻgʻri shakllantirish va uni samarali boshqarishga bogʻliq. Qurilish sohasi oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, ishlab chiqarish jarayonining uzoq davom etishi, obyektlarning individual xarakterga egaligi, resurslarning hududiy tarqoqligi va smeta asosida moliyalashtirilishi bilan ajralib turadi.

Oʻzbekiston Respublikasida bu jarayonni tartibga solishda “Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisida”gi Qonun, Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan smeta-meʼyoriy hujjatlar hamda milliy buxgalteriya hisobi standartlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro amaliyotda esa International Federation of Accountants hamda International Accounting Standards Board tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar xarajatlarni hisobga olish va moliyaviy hisobotni shakllantirishda asosiy mezon hisoblanadi.

Asosiy qism

Qurilish korxonalarida tannarxni shakllantirish – bu qurilish-montaj ishlari, loyiha-qidiruv ishlari yoki boshqa xizmatlarni bajarish jarayonida yuzaga keladigan barcha xarajatlarni aniqlash, guruhlash va hisobga olish tizimidir.

1. Qurilish tannarxining tarkibi

Milliy iqtisodiy adabiyotlarda (masalan, Sh. Shodmonov, U. Gʻafurov va boshqalar tomonidan yaratilgan “Iqtisodiyot nazariyasi” darsligida) tannarx ishlab chiqarish xarajatlarning pul ifodasidagi yigʻindisi sifatida talqin etiladi. Qurilish sohasida esa tannarx quyidagi asosiy elementlardan iborat boʻladi:

- toʻgʻridan-toʻgʻri moddiy xarajatlar (qurilish materiallari, konstruksiyalar);
- mehnatga haq toʻlash xarajatlari;
- ijtimoiy ajratmalar;
- mexanizmlar va texnika xarajatlari;
- ustama xarajatlar (umumishlab chiqarish va umumxoʻjalik xarajatlari).

Xalqaro amaliyotda, xususan, International Accounting Standards Board tomonidan qabul qilingan standartlarda qurilish shartnomalari boʻyicha daromad va xarajatlarni tan olish mexanizmi aniq belgilangan (IFRS 15 “Revenue from Contracts with Customers”). Ushbu

standartga ko'ra, uzoq muddatli qurilish loyihalarida daromad va xarajatlar bajarilish darajasiga mutanosib ravishda e'tirof etiladi.

2. Smeta asosida tannarxni rejalashtirish

Qurilishda tannarxni shakllantirishning asosiy hujjati – bu smeta hisoblanadi. Smeta loyihalash bosqichida tuziladi va unda obyekt bo'yicha rejalashtirilgan xarajatlar batafsil ko'rsatiladi. O'zbekistonda smeta tuzish va me'yorlashtirish ishlari vakolatli davlat organlari tomonidan ishlab chiqilgan normativlar asosida amalga oshiriladi.

Smeta tannarxni rejalashtirish vositasi bo'lsa, amaldagi (haqiqiy) tannarx esa buxgalteriya hisobi ma'lumotlari asosida aniqlanadi. Reja va haqiqiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi tafovutlar tahlil qilinib, boshqaruv qarorlari qabul qilinadi.

3. Tannarxni boshqarish mexanizmlari

Tannarxni boshqarish quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

a) Me'yorlashtirish va normativ usul

Material sarfi, mehnat unumdorligi va texnika ishlatilishi bo'yicha ilmiy asoslangan me'yorlar belgilanadi. Bu usul ortiqcha sarf-xarajatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

b) Boshqaruv hisobi tizimi

Xarajatlar markazlari bo'yicha hisob yuritish, mas'uliyat markazlarini tashkil etish, kalkulyatsiya obyektlari kesimida tahlil qilish samarali boshqaruvni ta'minlaydi. Horngren, Datar va Rajan muallifligidagi "Cost Accounting: A Managerial Emphasis" asarida xarajatlarni boshqarish strategik ustunlik manbai sifatida talqin qilinadi.

c) Tahlil va nazorat

Faktik tannarxni smeta bilan solishtirish, og'ishlarni aniqlash va sabablarini o'rganish muhimdir. Bunda iqtisodiy tahlil usullari – gorizontal, vertikal, omilli tahlil qo'llaniladi.

d) Raqamlashtirish va axborot texnologiyalari

Zamonaviy qurilish korxonalarida ERP tizimlari, loyiha boshqaruvi dasturlari xarajatlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi. Bu esa tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishni yengillashtiradi.

4. Tannarx va raqobatbardoshlik o'rtasidagi bog'liqlik

Past tannarx – bu avtomatik ravishda yuqori foyda degani emas. Muhimi, optimal tannarx va yuqori sifat nisbatini ta'minlashdir. Michael Porter o'zining raqobat strategiyasi nazariyasida xarajatlar yetakchiligi (cost leadership) strategiyasini korxonaning ustunlik manbalaridan biri sifatida ko'rsatadi. Qurilish sohasida tannarxni samarali boshqarish aynan shu strategiyani amalga oshirish imkonini beradi.

Xulosa

Qurilish korxonalarida tannarxni shakllantirish va boshqarish murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u smeta rejalashtirish, buxgalteriya hisobi, boshqaruv hisobi va iqtisodiy tahlil elementlarini o'zida mujassamlashtiradi. Tannarxni ilmiy asosda me'yorlashtirish, real vaqt monitoringi va og'ishlarni tezkor bartaraf etish korxonaning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Zamonaviy boshqaruv yondashuvlari va xalqaro standartlardan foydalanish qurilish korxonalarining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

1. O'zbekiston Respublikasi. Buxgalteriya hisobi to'g'risida: O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2016 yil 13 aprel, O'RQ-404-son (amaldagi tahrirda).
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). – Toshkent, 1998–2023.
3. International Accounting Standards Board. IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers. – London: IFRS Foundation, 2014.
4. Horngren C. T., Datar S. M., Rajan M. V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – 16th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2018. – 912 p.
5. Shodmonov Sh. Sh., G'afurov U. V. va boshqalar. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 728 b.
6. Michael Porter. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 1980. – 396 p.
7. “Qurilish bahosini shartnomaviy joriy narxda aniqlash qoidalari. Shaharsozlik normalari va qoidalari. (SHNQ 4.01.16–09 Iqtisodiy normativlar). O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi. Toshkent 2009.